

РАЗВИТАК

ЗАЈЕЧАР, МАРТ — АПРИЛ 1968. БРОЈ 2

РАЗВИТАК

ГОД. VIII, ЗАЈЕЧАР, МАРТ — АПРИЛ 1968. БР. 2

САДРЖАЈ

ДАНАС ОВДЕ

Градислав Миленовић:	ОБРАЗОВАЊЕ, РЕФОРМА И МЕЂУОПШТИНСКА САРАДЊА — — — — —	2
Александар Минић:	БРИГА ЗА РАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ, ТЕХНИЧКА УНАПРЕЂЕЊА И КОРИСНЕ ИДЕЈЕ — САСТАВНИ ДЕО ПОСЛОВНЕ ПОЛИТИКЕ РАДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	9
Инж. Милорад Лозановић:	ЂУБРЕЊЕ КУКУРУЗА НА ПОДРУЧЈУ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ — — — — —	12

ЗНАЦИ И ПУТОКАЗИ

Стојан Предић Јон:	БОРБА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ТИМОЧКЕ КРАЈИНЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕЗЕ СА ЦРВЕНОМ АРМИЈОМ — — — — —	18
Миодраг Марковић:	НЕДЕЉКО ГУНДЕЉ ВУЈАДИН — — — — —	26
Милан Перић:	МОМЧИЛО РАНКОВИЋ МАКСА — — — — —	28

ВИДИЦИ

Борислав Живуловић:	ОТАЦ ЈЕ ОТИШАО — — — — —	30
Раде Томић:	БЕЗ НАСЛОВА — — — — —	31
Недељко Богдановић:	ГЛАДНЕ ГОДИНЕ — — — — —	33
* * *	ТУ СЕ ОСТЕНИ, ТУ СЕ ОКАМЕНИ (бајалице из села Браћевца) — — — — —	36
Мида Синђелић:	АРКАДЕ — — — — —	39
Зоран Милић:	ШИРОКО ЈЕ ПОЉЕ — — — — —	40
* * *	У РАБОШ (карикатуре Драгољуба Павловића) — — — — —	42

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

Драгољуб Петровић:	ВАЖНИЈИ МОМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ НАСТАНКА ВЛАХА У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ — — — — —	44
Др Милка Јовановић:	НЕГОТИН И ЊЕГОВО СТАНОВНИШТВО У ПРОШЛОСТИ — — — — —	50
Јелена Аранђеловић Лазић:	СТАРИНСКО ОГЛАВЉЕ — МЕСАЉ — — — — —	57
Драгослава Стојановић:	ПОСМРТНИ ОБИЧАЈИ У НЕГОТИНСКОЈ КРАЈИНИ — — — — —	60
Срета Пецињачки:	НЕКЕ ЦРКВЕ И ЦРКВЕНИ ИНВЕНТАРИ КЉУЧКО-КРАЈИНСКОГ И ПАЛАНЧКОГ ПРОТОПОПИЈАТА У 1735. ГОДИНИ — — — — —	63
Миодраг Лекић:	ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ШТАМПАРСТВА У СРБИЈИ У ПИСМИМА ИЗ ПОРЕЧКОГ ДЕЛОВОДНОГ ПРОТОКОЛА — — — — —	70
Светислав Првановић:	ТРАГОВИМА СТАРИХ ТИМОЧАНА И ТИМОЧКОГ ГОВОРА — — — — —	73

Ликовни прилози: СЛИКЕ И ЦРТЕЖИ ДРАГОЉУБА ПАВЛОВИЋА.
Уметничке фотографије на тему: ОН И ОНА.

На корицама: ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ: ВЕЛИКИ ПЛОД

СУСРЕТИ И ТРАЈАЊА

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ:

ВАЖНИЈИ МОМЕНТИ ИЗ ИСТОРИЈЕ НАСТАНКА ВЛАХА У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Питање аутохтоности или пак досељавања становништва североисточне Србије под уобичајеним називом: Власи, са преовлађајућим етничким компонентама романштине, у научном свету до данас није решено.¹

Нису познати историјски извори, који би указивали да је на територији данашње североисточне Србије било становништва, које је у епоси развијеног феудализма говорило неким романским језиком. Из времена постојања Видинске кнежевине или српске деспотовине датира неколико повеља, које помињу већи број села у североисточној Србији, чија топонимија не указује да је поред словенског ту било икаквог другог становништва.² Према неким изворима на територији западног дела Видинске кнежевине (данашња источна Србија без Пореча и Сврљига) 1365. године било је око 200.000 ста-

новника.³ Тешко је поверовати да је на овој тако густо насељеној територији у доба феудалног „благостања“ држава балканских Словена могло бити очуваних оаза романског становништва. И поред тога што су огранци карпатског планинског сплета између Мораве и Тимока чинили мостобран између Балкана и Трансилваније преко кога су кроз читав средњи век струјале масе влашких пастира и хајдука, мала је могућност да је у овом крају у периоду развијеног феудализма било услова за опстанак несловенском становништву.

Из доба под Турцима интересантни су неки дефтери с краја XV и почетка XVI века, који садрже имена неколико влашких села и њихових становника у Браничеву, Видинском и Смедеревском крају.⁴ Жители села Нелиговине у Браничеву, на челу са својим примићурима, носе словенска или црквена имена. Исти је случај и у пет влашких села „vilayet Izviyd“.⁵ Затим текст канум-наме, којим се предвиђају феудалне обавезе видинских, браничевских и смедеревских Влаха садржи искључиво словенске термине.⁶

1 У североисточној Србији између Тимока и Велике Мораве живи данас око 200.000 припадника етничке групе Влаха која има своје две подгрупе: Унгурјане и Царане. Граница између ових подгрупа иде од Кладова на Мироч — Велики Гребен — Дели Јован — Тимок, тако да су само доњи Кључ и Крајина насељени Царанима.

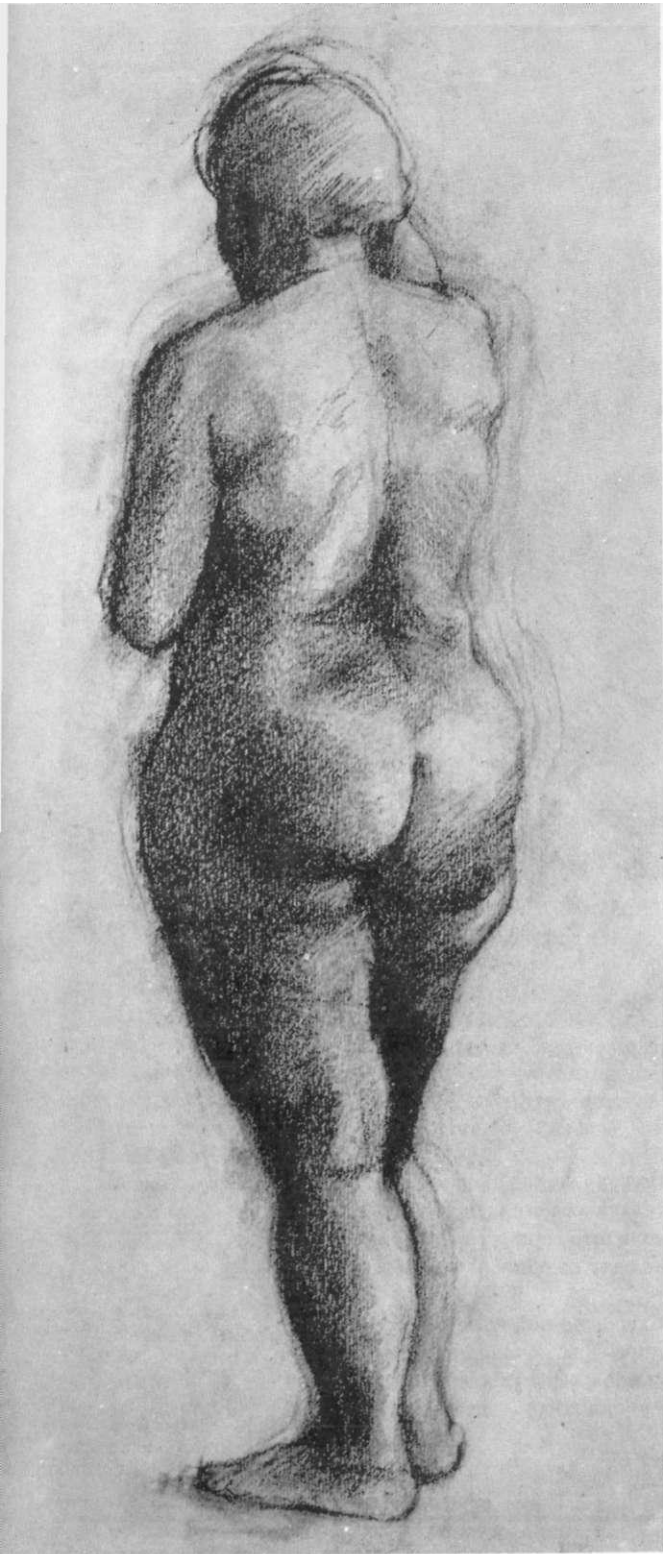
2 Повеља деспота Ђурђа Бранковића, којом се потврђује баштина челнику Радићу 1428/29. год. наводи у Браничеву и Кучеву низ села, међу којима „Власи Радивоевци“ и „Власи Кошарна оу Коучевоу“. Споменик Српске академије наука, III, Београд, 1890, стр. 3.

3 Константин Јиречек: Историја на Б'лгарите, Софија, 1929, стр. 291.

4 Бранислав Ђурђев: Исписи из дефтера за Браничево из XV века, Историјски гласник, 3—4, Бгд, 1951, стр. 93—9.

5 Исто, стр. 97.

6 Исто, стр. 99.

Драгољуб Павловић: Акт

Питање настанка Влаха у крајевима северноисточне Србије у тесној је вези са проблемом стварања румунског народа. Остављајући по страни питање да ли су за формирање Румуна као језгро послужили Дакоромани или балкански романи, чињеница је да се током ранофеудалног периода Романи у Румунији врло мало или уопште не помињу у историјским изворима. Простране равнице у Влашкој и Банату у овој епоси биле су насељене словенским земљорадницима, јако прореденим најездама Авара, Бугара, Мађара, потом Пече-

нега и Кумана. Придошли балкански романи и сточари са Карпата, још пре него што су се измешали били су једним делом етнички славизирани, отпорнији према феудалним оковима и ратним пустошењима од Словена равничара, са ванредно снажним наталитетом, асимилирајући Словене и друга племена у Ердељу по котлинама и речним долинама, а од XIV века, када су први пут створили чвршћу државну организацију, преплавују равнице Молдавије, Велике и Мале Влашке, Буковине, Бесарабије, Кришане, Марамуреша и Баната. Ипак, на основу многих посредних доказа, може се поверовати да Власи, ма колико били експанзивни и лако покретљиви, све до друге половине XV века, нису могли да се селе на десну обалу Дунава, будући да се до тада ни на левој још нису учврстили.

Постојање Влаха у северноисточној Србији може се објаснити само њиховим досељавањем из Румуније у епоси позног феудализма. Недостатак извора отежава сагледавање ове интересантне појаве. Мрачан период историје балканских народа после турске инвазије, у XV, XVI па и XVII веку, онемогућава да сазнамо почетке досељавања романског становништва на десну дунавску обалу. Поготову је непозната историја источне Србије у овом периоду, с обзиром на највероватнија велика пресељавања земљорадничког становништва на север преко Дунава. Тиме су ови крајеви тешко опустели, чиме је створен први услов за досељавање и настањивање новог становништва са стране. На основу познатих изворних података може се дозволити могућност да су становници из Румуније још у XVI веку дошли у северноисточну Србију и ту се стално настанили.⁷ Ипак је вероватније да је северноисточна Србија добила прве стално настањене становнике у знатнијем броју досељене из Румуније у XVII веку. Доста поуздано се може тврдити да су ти досељеници из Румуније чинили један део становништва у северноисточној Србији крајем XVII века.⁸ Вероватно да је постојао танак слој влашког становништва, кога је један миграциони талас Срба око 1690. године затекао и делом србизирао.⁹

Неколико доступних докумената омогућава да се време и начин досељења већине влашког становништва у северноисточну Србију учини извесним. У доба аустријске окупације 1718—1739. године вршено је опсежно и планско колонизовање Војводине и Србије. За привредно крепку Србију способну да издржи терет предвиђеног рата с Турском, Аустрија је била животно заинтересована. Жеље да део Србије под Аустријом привуче хри-

⁷ Натпис у лапушанској цркви у Црној Реци коју је подигао властелин са влашким именом датира из 1501. године! Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, I, Бгд, 102, стр. 122. Према неким изворима, на жалост изгубљеним, манастир Вратна је такође задужбина неког влашког властелина из прве половине XVI века.

⁸ 1736. године затечен је у Крајини један поп са влашким књигама родом из видинског дистрикта. Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације, Споменик САН LII, 183—191. Ако се дозволи могућност да је у видинском дистрикту било Влаха, тешко би се могло замислити да је сеоба на десну обалу Дунава могла захватити само крајеве источно од Тимока. Затим, по Епшелвицовой (Лангеровой) карти, још пре масовног колонизирања северноисточне Србије насеља на Дунаву и доњем Кључу, која су и данас влашка, упадљиво су бројнија и већа. Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, Споменик САН XCVI, Београд, 1948.

⁹ Нека српска села, као: Карбулово и Сиколе носе романска имена.

Вољаху се дању, обала што расте,
таласи уз ноге што милују бедра,
тела што се дижу над земљом и лебде...
вољаху се дању над морем, под небом.

Савршено подне, вољаху се присно,
море сиње, младо, и блискост голема,
самоћа, јер жива, видици далеки
спојени ко тела што певају, сама.

Висенте Аленксандре

шћанске становнике Турске, како изгледа нису се обистиниле.¹⁰

Извештај команданта темишварске управе Евгену Савојском од 20. октобра 1722. године, говори како је решен проблем насељавања источног дела окупирани Србије (Крајина, Кључ, голубачко подунавље, Звижд и Хомоље), који је био припојен темишварској администрацији.

¹⁰ Драгољуб Павловић, мада доста неубедљиво, услед недостатка извора, констатује да су хришћани из Турске у врло малом броју дошли, а било је чак многих случајева бежања хришћана из дела Србије под аустријском окупацијом у Турску. Глас САН LXIV, стр. 6, 9, 68.

„Il y a deux jours que je suis ici de retour de la visite des frontières du Timock et de Kutschein. Il y ai trouvé tout en bon estat et ce qui m'a fait plaisir c'est la réssite des dispositions faites l'estée, puisqu' à présent ce pays commence à se peupler, y ayant plus de 2400 familles, au lieu que l'année passée il n'y avait pas plus de 800; tous les knées généralement ont estré auprès auprès de moi et m'ont assuré d'attirer tous leurs parents”.¹¹

Нема сумње да се овде ради о досељеним Власима из румунских крајева, што се види и из записника о

¹¹ Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, Споменик XCVI, стр. 12, фуснога.

стању свештенства у Крајини и Кључу из 1736. године. Од 22 свештеника 10 је рођено у Каравлашкој, 1 у „Угровлахији“ и 1 у Рибнику у Влашкој.¹² У Мајданпеку је 1734. године затечен поп Шарбан Влах који „српски ни мало не знае“.¹³ У истом извештају стоји: „Парохија звиждска све Власи“.¹⁴ Пресељавање преко Дунава оставило је дубоког трага и на иначе врло богату, лирску народну поезију Влаха.¹⁵

Ово насељавање Влаха извршено 1721/22. године дало је завршну физиономију етничкој композицији источне Србије. Позније миграције становништва нису биле масовне или су имале привремени карактер, као у време ратова за ослобођење почетком XIX века. Однос 1:2 (800 затечених кућа према 1.600 нових) отприлике је и данас демографска слика Срба и Влаха у голуbacher-хомуљско-звизком крају, Поречу, Кључу и Крајини. Унутрашњим сеобама, као и познијим досељавањем из Румуније влашке масе су се рашириле ка југу и западу до Вршке чуке, Тупијнице, Ртња, западних обронака Кучаја и Велике Мораве.

И поред многих инверсних и полиинверсних кретања романског и романизованог као и словенског и славизираниог становништва преко Дунава у оба правца, које отежавају сагледавање законитости миграционих токова, може се запозити приличан прилив влашког становништва у крајеве североисточне Србије од времена аустријске окупације. Са јачањем државе и гушењем иначе живахних робовско-племенских односа пресељавања јужно од Дунава све су мање масовна, најчешће појединачна или по мањим групама. Србија, као уосталом и Бугарска, била је за Влахе имиграциона земља све до балканских ратова почетком XX века.

Главним узроцима пресељавања Влаха у Србију сматрају се разлози економске природе.¹⁶ Сигурно је да економско-социјална структура румунског друштва није свом, далеко најбројнијем, слоју, сељаштву, пружала могућност економско-социјалног опстања. Сељачко законодавство XVIII и XIX века које је имало за циљ да поправи економски, социјални и правни положај ру-

мунског сељака, стварно је произвело супротан ефекат. Те мере државне власти редовно су биле праћене сељачким бунтовима, устанцима, хајдучијом и расељавањем.¹⁷ Државно уређење Влашке односно Румуније са тешким наметима становништву, општом корупцијом и злоупотребима у управи и судству било је немоћно да измени социјалне односе. Економски, социјални и правни статус експлоатисаних слојева у Влашкој и Румунији, у првом реду сељака и Цигана од средине XVIII века до потпуног укидања крепосног права 1917. године био је најгрубљи, најконзервативнији и најнехуманији у читавој Европи. Положај румунских сељака у Трансилванији и Банату, који су били под Угарском, био је тек нешто повољнији.

Живот слободних сточара горштака романско-словенске крви, који су се нарочито тешко уклапали у феудални систем, са изванредно снажним наталитетом, укореваним миграционим навикама, као и начином живота који је, у условима феудализма обезбеђивао сигурну егзистенцију, можда у основи објашњава чудан феномен романизације пространих области на неколико стотина километара око Карпата. Ако прихватимо и основну хипотезу да Словени лакше прихватају романске, него Романи словенске дијалекте, процес романи-

17 Последњи значајан устанак одиграо се 1907. године. То је време када је Србију запљуснуо задњи вал румунских досељеника.

12 Прилози за историју Срба у доба аустријске окупације, Споменик LI, стр. 183—191.

13 Димитрије Руварац: Митрополија београдска, Споменик, XLII: Београд, 1905, стр. 102.

14 Исто, стр. 133.

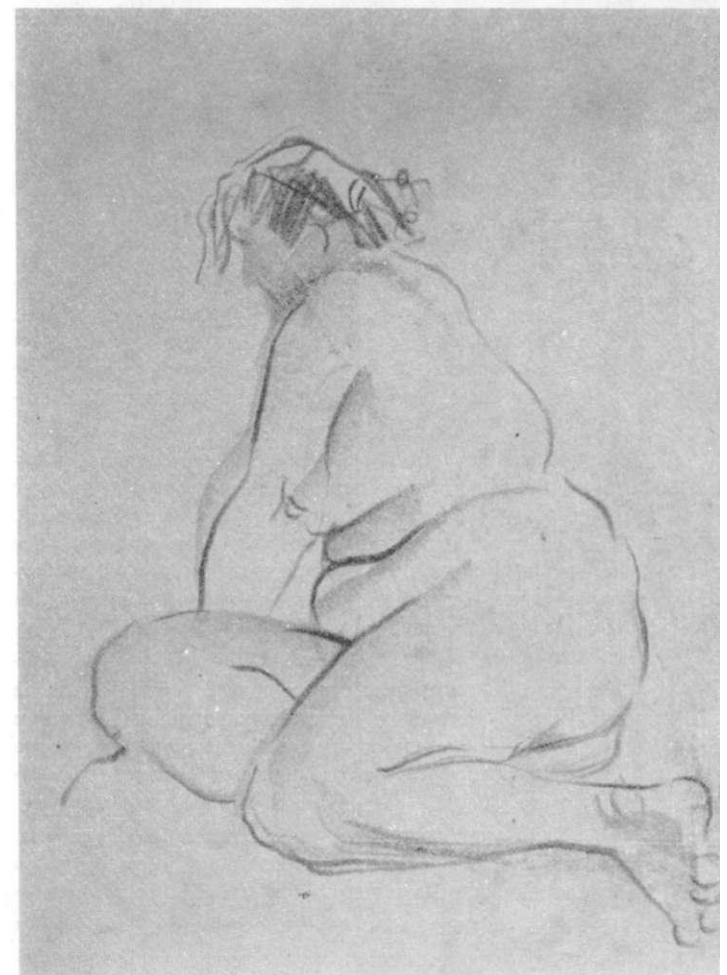
15 Најраније етнографско дело о крајевима источне Србије 1857. године је забележило народну традицију да је „пола народа из Влашке пре 160 година добегло“. Илија Пчелар: „Окружје Крајинско“, Бгд, 1857, стр. 201. Народно предање је овог пута пребацило у времену за четврт века.

15 Pjeljin pjeu, pjeljin man'nk	Pelin beau, pelin mananc
Pe pjeljin ma sara kulk	Pe pelin ma seara culc
Pjeljinjasar injima	Pelinisar inima
Kar' ma trjeku Dunarja.	Kare ma trecut Dunarea
Rasfakaće pjatra lata	Rasfocate piatra lata
Sa maj trjek Dunarja odata.	Sa mai trec Dunarea odata.

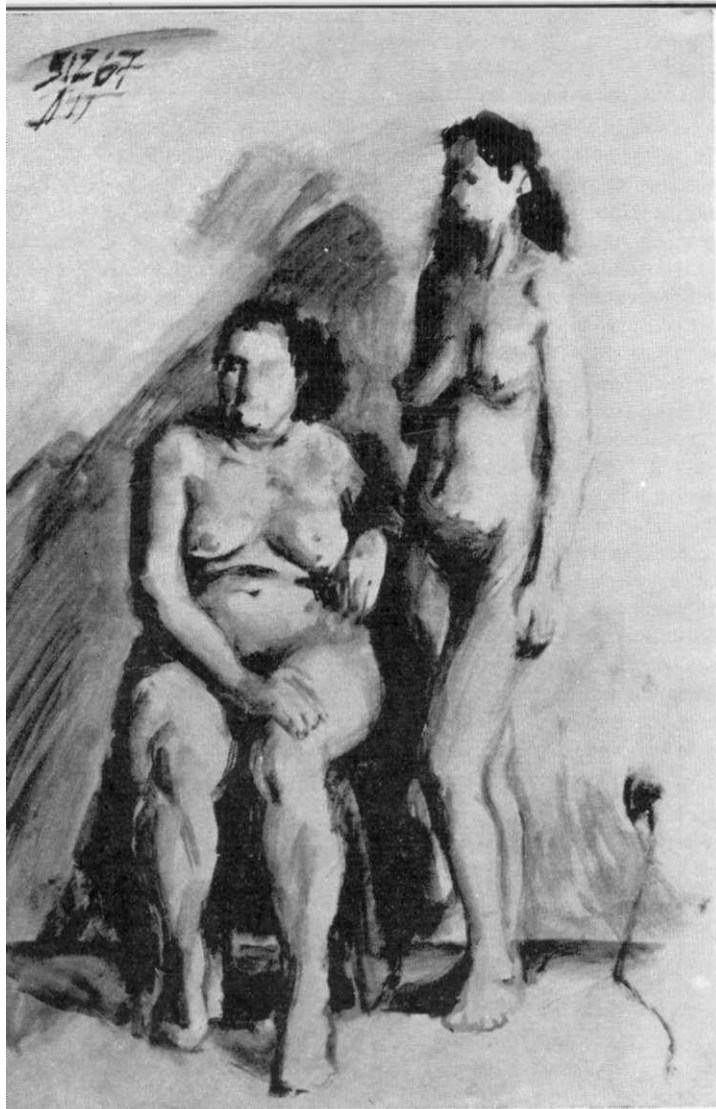
Пелин пијем, пелин једем
На пелин увече легнем.
Опелинило се срце онога,
Који ме је превео преко Дунава.
Рашири се широки камене
да још једном пређем Дунав.

Ову песму која је овде дата на влашком, румунском и српском језику певале су Влахиње из околине Доњег Милановца око 1920. године.

16 Види В. Стојанчевић: Кнез Милош и источна Србија, Београд, 1957. године, стр. 20, 165.

Драгелуб Павловић: Цртеж

Драгољуб Павловић: Две жене

зације до Тисе и Галиције, преко Дњестра и Дунава, те и североисточној Србији, изгледа знатно једноставније.

Интересантно је питање са каквим су наслеђем државно-правне и народносне идеје Власи североисточне Србије дочекали револуционарну прву трећину XIX столећа.

Преци данашњих Унгурјана, који су живели у Алмашу, Банатским планинама и Ердељу, свакако да нису имали разумевања за државу, коју сами нису створили. Живели изоловани сточарским начином живота, увек на што већем растојању од феудалног апарата и феудалне класе, од које су били одвојени и различитим језиком, експлоатисаној маси кметова сточара у Трансилванији феудална држава била је нарочито страна. Схватања те аморфне сточарске масе, која је знала за организацију једино по катунима и родовима, о таквим категоријама као што су „држава” и „народ” нису могла бити нарочито богатија од поимања родовско-племенског света.

Само унеколико је другачији случај са Царанима. За становнике Влашке карактеристично је да су касно почели да живе државним животом. Без јачих државних традиција често и без самосталности, са slabим државно-црквеним апаратом у коме је тусјински елемент био знатан, Влашка кнежевина није могла код својих поданика створити већу приврженост. Безобзирно

угњетаван од својих кнежева, бојара и фанаротског свештенства, живећи по бурдељима, влашки сељак, нарочито деградиран, слабо је марио за државну организацију, коју је имао прилике да упозна.¹⁸ Низак материјални и културни ниво влашког и уопште румунског сељака са своје стране је допринео што је он веома касно захваћен националним препородом. Може се слободно констатовати да је до почетка XIX века осећај народности код Влаха североисточне Србије био прилично неодређен и неоформљен, а идеја државности врло мало и позната и схватљива.

Населивши се на земљишту испресецаном планинским гребенима и клисурама, са врло лошим путевима, Власи су водили аутархичан живот са ниским нивоом производних снага и производности. У таквим условима изолованости, слабе насељености, чак и по ослобођењу Србије, није могло доћи до неке узајамности између Влаха. То је онемогућавало и подвојеност својствена родовско-племенском друштву.¹⁹ Колективна солидарност није ишла ван домена рода или села.

Слаб развој робноовчаних односа и привреде уопште имао је за последицу неиздиференцираност друштва на влашком селу. Стагнантност односа није могла омогућити овом друштву стварање сопствене елите: у београдском пашалуку — слоја сточарских трговаца, у Србији и Југославији — интелигенције,²⁰ способне да га поведе путем сопственог напретка. Власи нису могли створити своју грађанску класу ни у рудиментарном облику. Појединци, који су се еманциповали од своје средине, прихватили су српски језик и начин живота, потпуно се утапајући у Србе. Угледнији и имућнији грађани за којим су се масе поводиле, нису били Власи, који својих друштвених узора у условима капиталистичког развитака нису имали.

Сва значајна насеља на територији североисточне Србије по правилу су, и то одувек, насељена словенским становништвом.²¹ Непостојање сопственог градског средишта, коме гравитира непосредна околина, отежавало је могућност повезивања влашког становништва и афирмацију њихове народности.

Изразито револуционарни карактер догађаја почетком XIX века имао је преломне консеквенце на конституисање националности код свих становника затечених у Србији по ослобођењу. За формирање националне свести од пресудног је значаја изградња таквих друштвених односа, којима је била страна феудална хијерархија. Када се сагледа значај збивања у тек ослобођеној земљи, који су онемогућили рестаурацију феудалних односа у Србији, окруженој државама у којима су

18 Тридесетих година XIX века Великоострвљани се обраћају видинском везиру преклињући га да острво не препушта Влашкој. Т. Ђорђевић: Архивска грађа, стр. 124.

19 Царани гледају на Унгурјане са осећајем супериорности, као културнији земљорадници на примитивније сточаре. Унгурјани над Царанима истичу своју честитост, гостопримство и друге одлике својствене народима њиховог нивоа развитака.

20 Уочи окупације 1941. године у источној Србији било је свега око 140 интелектуалаца Влаха, рачунајући ту и оне са непотпуном средњом школом. Срески комитет СКЈ Зајечар: Елаборат — Проблем рада са Власима, стр. 5.

21 Чак и у крајевима са скоро искључиво влашким становништвом центри подручја имају словенско-српски карактер, нпр. Доњи Милановац у Поречу, Кладово у Кључу, Кучево у Звижду итд.

сељачке масе и даље живе под теретом кметских обавеза, може се сматрати нормалним прихватање српског имена од свих житеља у Србији без обзира на етничке разлике и посебне историјске путеве кроз читав средњи век. Слободна православна Србија, у којој је сељачки посед био неприкосновен, као нигде на југоистоку Европе, била је и за влашке становнике „обећана земља“. Нарочито старање српског књаза о влашким бегунцима из Влашке и Аустрије, којима су давале олакшице и привилегије, развио је код ових снажан осећај привржености и србофилства.

Прихватање српског имена и Србије као отаџбине од стране Влаха није никакав преседан у историји. Када су Немци Елзаса и Лотарингије, који су још давно пре револуције имали своје политичке организације, па и своје школе кроз велику француску револуцију постали ватренији франкофили од правих Француза,²² још је разумљивије срастање Влаха са Србима у једну националну целину.

Укључење Влаха у српски народ је нарочито било потпуно у ратним раздобљима када су сви становници Србије делили исту судбину, што је имало утицаја на стварање заједничке традиције. Постојање честих победничких ратова, кроз које је прошао цео српски народ у Србији, морало се снажно одразити на формирање јединственог политичког начина мишљења у народу.

Интересантно је да је влашко становништво представљало најчешће сигуран ослонац српског државног централизма. Српска буржоазија није имала потребе да води неку посебну политику или да потеже нарочите политичке мере или санкције према Власима, што се иначе често примењивало у односу на националне мањине. Опозициона струјања у највише случајева нису имала утицаја код Влаха, код којих, скоро редовно, режимска званична политика налази на потпору. Кроз читаву историју Србије и касније, Југославије београдски режими гледали су на северноисточну Србију као на своју Вандеју.

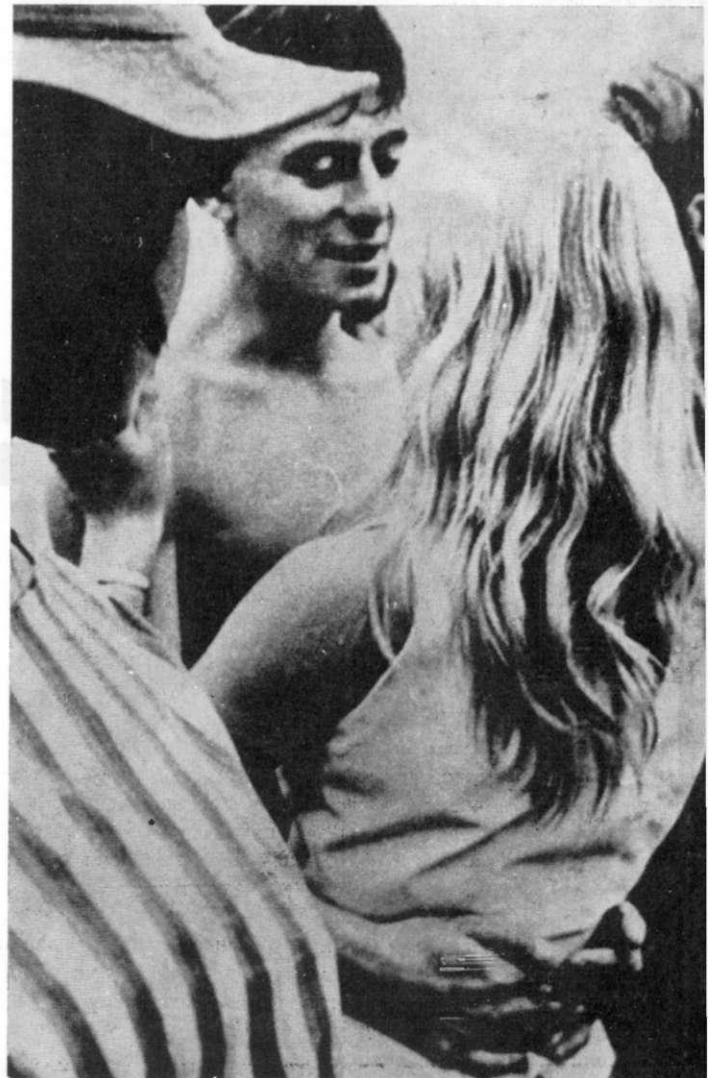
Међутим, са порастом опште културе код самих Влаха, они постају активнији чиниоци у друштвено-политичком животу Југославије између два светска рата. Нарочито су материјално јача села била ангажованија у разним политичким збивањима, па и револуционарним покретима уочи другог светског рата, као и током социјалистичке револуције 1941—1945. године.

Посебан историјски развој родио је један интересантан феномен: дејством више фактора, који су имали нарочиту снагу у ратним и револуционарним временима, једна етничка група романске културе, досељавана с ове стране Дунава у више таласа од којих је несумњиво најснажнији био онај почетком двадесетих година осамнаестог века, инкорпорисала се у српску нацију. И поред тога што је даљи развој водио ка, додуше спором, изједначавању разлика становништва у Србији, постојање дотичне очуване етничке скупине имало је реперкусија од извесног значаја за историју североисточне Србије.

... Они се својим смешком осветљавају. Пружају руке као слепци и налазе себе као врата. Налик на децу што се ноћи боје, пониру једно у друго. А ипак се не боје. Нема ничега што их спречава, никакво јуче, никакво сутра...

Рајнер Марија Рилке

²² Види Фридрих Енгелс: Улога силе у историји, Београд 1956, стр. 62—65.